

А. Г. Машурян,
здобувач, Академія муніципального управління

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ

Визначено вплив цінової політики держави на продовольчий ринок. Обґрунтовано умови, за яких держава намагається створити всі необхідні для нормального функціонування агропромислової сфери. Запропоновано впровадження державних заходів щодо усунення недоліків перспективи виходу аграрного сектора.

Influence of price policy of the state is certain on a food market. It is led to terms, for which the state tries to create all necessary for the normal functioning of agroindustrial sphere. Introduction of state measures is offered on the removal of lacks of prospect of output of agrarian sector.

ВСТУП

У нових умовах, де Україна стала повноправним членом СОТ, перед державою постали питання визначення впливу цінової політики на агропродовольчий ринок та її аграрний сектор, які виявились досить складним і суперечливим економічним процесом. Подальше дослідження ринкових відносин сприяло розширенню розуміння сутності ринку в системі продовольчого забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основні положення сучасних теорій державного регулювання та необхідності їх здійснення в аграрному секторі викладені в працях відомих вітчизняних та закордонних вчених, таких як Р.А. Абдуллаєв, О.М. Варченко, В.П. Галушко, Б.М. Данилишин, М.Я. Дем'яненко, С.М. Кваша, І.І. Лукінов, Ю.О. Лупенко, А.П. Макаренко, М.Й. Малік, Л.О. Мармуль, О.М. Могильний, Л.В. Молдаван, І.Х. Османов, П.Т. Саблук, В.І. Топіха, О.М. Шпичак, М.Д. Янків та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- визначити вплив цінової політики держави на продовольчий ринок;
- обґрунтувати умови, за яких держава намагається створити всі необхідні для нормального функціонування агропромислової сфери;
- запропонувати впровадження державних заходів щодо усунення недоліків перспективи виходу аграрного сектора.

РЕЗУЛЬТАТИ

З усієї сукупності ринків, які розділяються відповідно до численних класифікаційних ознак особливе значення для економіки держави відіграє продовольчий ринок. Це — економічна категорія, яка об'єднує виробництво, збут та споживання продуктів харчування, і включає у себе виробничу, посередницьку, постачальницьку, фінансово-кредитну, інформаційно-консультативну діяльність, а також діяльність державних органів та місцевого самоврядування.

Для України перехідний період до ринку став не таким швидким і безболісним, як для окремих постсоціалістичних країн, зокрема країн Східної Європи. Стартові умови при вході до ринку, які нібито спиралися на досвід світової практики й об'єктивні ринкові закони, виявились недостатньо ефективними. Ті явища, що сприймалися як тимчасові — лібералізація цін, порушення союзних інтеграційних зв'язків — переросли в затяжну фінансову кризу та спричинили спад виробництва сільськогосподарської продукції [4, с. 22—29]. Наявність цих двох тенденцій свідчить про те, що й досі питання щодо визначення ролі держави в регулюванні продовольчого ринку залишається відкритим.

Основними завданнями для подолання кризових явищ на регіональному продовольчому ринку є: забезпечення комплексного розвитку регіону як єдиного господарства; забезпечення оптимального співвідношення інтересів регіону й України в цілому; надання належної ролі органам місцевого самоврядування в вирішенні питань соціально-економічного розвитку регіону; потреба подальшого розвитку організаційно-економічний

механізм ефективного функціонування регіонального продовольчого ринку.

У кожній країні історія взаємовідносин держави з ринком, з вільним підприємництвом має унікальний характер. Так, для економіки нашої країни ефективне функціонування продовольчого ринку має велике значення, оскільки його функціонування покликане, насамперед, забезпечити стійкість продовольчого постачання населення. Роль продовольства в житті суспільства визначає його економічне, соціальне і стратегічне значення. Стан забезпеченості населення продовольством, його фізична і економічна доступність безпосередньо впливають на стабільність політичної і соціально-економічної ситуації в суспільстві. Саме це свідчить про особливий не тільки економічний, але й соціальний його статус у суспільній життєдіяльності будь-якого регіону. Проте необхідно відмітити, що рівень продовольчого забезпечення населення знаходиться в залежності від дії комплексу факторів зовнішнього і внутрішнього характеру: обсяг та стабільність вітчизняного виробництва основних видів продовольства; розміри і питома вага імпортованого продовольства; характер і наявність ресурсів, необхідних для придбання імпортованого продовольства; платоспроможність населення. За останні десять років, політика, заснована переважно на саморегулюванні ринкових відносин, в підсумку привела до величезних соціально-економічних витрат, як на рівні держави, так і на рівні регіону [2, с. 113—119].

Основною задачею є визначення співвідношення між ринковим самоврядуванням та державним втручанням. Кожна держава повинна, по-перше, на власний розсуд вирішувати цю проблему; по-друге, змінювати завдання, враховуючи зміну умов функціонування системи. На нашу думку, роль держави у формуванні продовольчого ринку має бути активнішою, ніж у країнах з розвинутим ринковим господарством, беручи до уваги особливе місце сільського господарства в забезпеченні продовольчої безпеки держави та нерозвиненість ринкових структур й інституцій.

Постає наступне, надзвичайно важливе питання: на основі яких критеріїв буде здійснюватися оцінка ефективності державного регулювання продовольчого ринку. Саме поняття "ефективність" характеризує зв'язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, які використовуються в процесі виробництва, і кількістю отриманого в результаті цього виробництва продукту. Дослідженню проблеми ефективності виробництва (чи загалом господарської діяльності підприємства) в економічній літературі приділялося і приділяється достатньо уваги [7, с. 18; 8, с. 29].

Західні економісти під ефективністю виробництва розуміють таку ситуацію, у якій при даних виробничих ресурсах та існуючому рівні знань неможливо виробити більшу кількість одного товару, не жертвуючи при цьому можливістю виробити деяку кількість іншого товару [10, с. 41—47]. Однак, дослідження ефективності державного регулювання агропродовольчого ринку тільки починає привертати увагу сучасних вчених.

Залишаючи осторонь оцінку дискусій відносно трактування категорій "ефективність", "ефект", "економіч-

на ефективність", звернемо увагу на ту обставину, що економічна ефективність є критерієм результативності заходів, які здійснюються у будь-якій сфері народногосподарського життя. Цей критерій пов'язаний із збільшенням виробництва споживчих вартостей, які проявляються як корисний ефект лише на стадії споживання. В умовах ринкової економіки це здійснюється через задоволення потреб споживачів у процесі обміну. Отже, економічна ефективність діяльності товаровиробників може бути оцінена тільки після реалізації продукції.

Досліджуючи проблеми державного регулювання аграрної сфери, пропонуємо також критерієм його ефективності визнати оптимальність функціонування органів державного регулювання галузі з точки зору максимального використання ними стимулів ринкового механізму [9, с. 26]. Не відкидаючи цю точку зору, нам все-таки видається, що проблема обчислення оптимальності функціонування органів державного управління є досить складною і взагалі не розробленою в сучасній економічній літературі.

Виходячи з цього, критеріями ефективності державного регулювання агропродовольчого ринку, на наш погляд, слід визнати: рівень забезпечення соціально-економічних потреб населення в залежності від встановлених пріоритетів, які можуть змінюватися на кожному наступному етапі розвитку економіки; співвідношення витрат виробничих ресурсів і отриманих результатів; раціональність розподілу та ефективність використання ресурсів національної економіки. В залежності від критеріїв ефективності агропродовольчий ринок можна вимірювати за відповідною системою показників [3, с. 26].

Використання показників вимірювання ефективності державного регулювання агропродовольчого ринку є актуальним даний час з точки зору дотримання вимог Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві". Вирішення проблем пріоритетності факторів виробництва в умовах ринку не завжди здійснюється на користь праці; отже, держава, оберігаючи сільський уклад життя, повинна втручатися у регулювання ринку праці. Досвід інших країн світу показує, що визначальним чинником у даному відношенні є фактор зайнятості [5, с. 19].

Деякі автори для оцінки ефективності державного регулювання аграрної сфери пропонують еквівалент субсидування товаровиробників, розрахований як частка протекціоністських заходів у вартості випуску продукції, який використовується у міжнародних порівняннях щодо державної фінансової підтримки сільського господарства [6, с. 95]. Але, на нашу думку, цей показник свідчить, скоріше, про рівень державної підтримки галузі, ніж про ефективність її регулювання. Хоча певною мірою недостатнє фінансування галузі впливає на ефективність механізмів державного регулювання аграрної економіки.

За досвідом європейських країн державного регулювання аграрної економіки та продовольчого комплексу здійснюється за новою схемою взаємодії держави й господарських суб'єктів. Цей підхід пов'язаний з прямим вирішенням економічних проблем через створен-

на ефективних, прозорих інструментів регулювання.

Головною проблемою сучасного розвитку аграрного сектора економіки в нашій країні є неефективність обміну між промисловістю і сільським господарством, що отримала назву "диспаритет цін". У розвинутих країнах ця проблема найчастіше вирішується шляхом державного регулювання цін. Найпоширенішими серед різноманітних механізмів регулювання цін на сільськогосподарську продукцію є наступні:

- закупівля з метою підтримки цін на сільськогосподарську продукцію (державна або цілком прикупівля продаж продукції на внутрішньому ринку, або зводить його до мінімуму, тим самим забезпечуючи фермерам довготермінові високі ціни. Водночас використання цього механізму може призвести до збільшення державних запасів, що інколи потребує фізичного знищення продукції);

- субсидування експорту з метою підтримки високих цін на внутрішньому ринку (застосування цього механізму має декілька негативних наслідків: високі споживчі ціни, бюджетні витрати для країни, що запровадила цей механізм, зниження рівня світових цін і, як наслідок, виникнення напруги між окремими країнами — найбільшими експортерами певного виду продовольчої сировини);

- обмеження імпорту продовольства (цей механізм, як і попередній, спрямований на підтримку високих цін на внутрішньому ринку, що, з одного боку сприяє збільшенню пропозиції, а з іншого — веде до скорочення попиту. Значний розрив між пропозицією та попитом на внутрішньому ринку викликає необхідність застосування попереднього механізму з усіма його негативними наслідками);

- компенсаційні платежі (застосовуються за необхідності підтримки попиту на продукцію сільськогосподарського виробництва. Виробники отримують з бюджету прямі компенсаційні платежі в разі суттєвого падіння ринкових цін, що дозволяє їм утримувати відповідний рівень рентабельності виробництва).

Такий досвід особливо актуальний для України в сучасних умовах.

Претендуючи на членство в ЄС, Україна повинна узгодити своє чинне законодавство з 20 тис. Законів ЄС, у яких 80 тис. сторінок займають тексти про сільське господарство. Оскільки законодавчий або бюджетний вплив на ціни сільськогосподарської продукції належить до "жовтого кошика", то, очевидно, його дія буде в Україні лімітована. Тому, не відмовляючись від лімітів цього "кошика", стратегічно важливо підсилити напрями державної підтримки аграрної сфери, орієнтовані на підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. У зв'язку з цим важливим є, наприклад, розробка нових стандартів на сільськогосподарську продукцію, удосконалення ветеринарних і карантинних вимог до продукції згідно з правилами СОТ.

Отже, новою проблемою для України є забезпечення державного контролю за ціноутворенням щодо співвідношення внутрішніх і світових цін, спрямованих на розширення внутрішнього ринку продовольства за рахунок підтримки попиту, забезпечення конкурентоспроможності галузі і розв'язання соціальних проблем на селі. У країні спостерігається ситуація, коли ціни на

деякі види сільськогосподарської продукції перевищують світові, тоді як середня заробітна плата набагато нижча; сировина та матеріали за цінами також поступають рівню зовнішнього ринку. Важливе значення має систематичний контроль за рівнем цін на продукцію базових галузей (гірничорудної, металургійної, хімічної). Щоб запобігти неконтрольованому підвищенню цін, держава повинна їх регулювати переважно через економічні важелі, податкову, фінансово-бюджетну, кредитну, валютну і митну політику, а також встановленням цін на продукцію підприємств-монополістів.

Політика цінового регулювання може здійснюватися шляхом встановлення відповідної системи ціноутворення з урахуванням динаміки інфляції, рівня конкуренції та монополізації виробництва, соціальної політики. Державна може втручатись у ціноутворення, прямо чи опосередковано регулюючи ціни.

Основними механізмами, на основі яких здійснюється регулювання цін, є дія економічних законів, а саме: закону вартості, який враховує ціну виробництва (механізми цього закону впливають на всі складові виробництва); закону стримування норми прибутку; закону норми експлуатації, що регулює рівень заробітної плати; закону рівня приватизації, який визначає ефективність використання основних фондів, їх оновлення, та інших законів.

На нашу думку, цінова підтримка є досить неефективною. У зв'язку з цим для визначення впливу державної підтримки доцільно орієнтуватися на такі напрями подальшого вдосконалення цінових механізмів: запровадження державної підтримки цін, дотування виробництва тваринницької продукції, фінансова підтримка розвитку галузей аграрного сектора економіки; законодавче підсилення антимонопольного контролю за формуванням цін на матеріально-технічні ресурси і послуги, що надаються сільському господарству; впровадження механізмів справедливого розподілу доходів і прибутків серед усіх учасників процесу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції; контролювати на державному рівні (райдержадміністрації) використання амортизаційних нарахувань сільськогосподарських підприємств за цільовим призначенням; конкретизувати види сільськогосподарської продукції, на які встановлюється державна цінова підтримка, і на наступні роки збільшити в бюджеті кошти на цю підтримку; обмежити процентні ставки за кредит для сільськогосподарських товаровиробників.

Впровадження викладених заходів у практику господарювання дає підстави сподіватись, що усунення зазначених недоліків розкриє перспективи виходу аграрного сектора з кризового стану і реалізацію дії стратегії розвитку продовольчого ринку. Інструменти економічної політики, у тому числі і аграрної політики, прийнято розділяти на адміністративні, економічні й інституційні.

Адміністративні заходи аграрної політики призначені для забезпечення правової інфраструктури у сфері АПК, захисту конкурентного середовища, гарантування прав власності, можливостей прийняття економічних рішень. Заходи адміністративного впли-

ву (заборонні, дозвільні, примусові) сьогодні активно застосовуються у сфері охорони навколишнього середовища, санітарно-епідеміологічного нагляду, біологічному захисту рослин і тварин. Вони також можуть приймати організаційно-інституційну форму. Поняття "інститут" являє собою словесний символ для кращого опису групи суспільних звичаїв. Варіантами розповсюдження інституційних форм в сучасних умовах ринкової агроекономіки, що розвивається, є такі [2, с. 113]: формування виконавчих структур державної влади на різних рівнях, мета яких полягає в реалізації цілей уряду; створення і підтримка об'єктів приватної власності; реформування сільськогосподарських підприємств; підготовка соціально-економічних програм і прогнозів; інформаційно-консультаційна підтримка; підтримка навчальних аграрних закладів, НДІ, експертних рад; участь у створенні форм агропромислової інтеграції.

Заміна адміністративних заходів на економічні є найважливішою задачею подальшого розвитку ринкової економіки. До економічних інструментів аграрної політики відносять дії держави шляхом впливу на сукупний попит на продукцію вітчизняного агропромислового виробництва, сукупну пропозицію, соціальні й структурні аспекти економіки аграрного сектора. До них також відносять фінансову політику, грошово-кредитну політику, а також розробку програм і прогнозів. В умовах ринкової економіки, що розвивається, співвідношення фінансових і кредитно-грошових інструментів може бути різним. Як правило, фінансовий аспект висувається на перший план. Інструменти аграрної політики часто приводяться як канали державної допомоги сільському господарству. Розглядають п'ять таких каналів [3, с. 191]: безвідплатна допомога фермерам, що її потребують; наукові дослідження по сільському господарству на бюджетному фінансуванні і стимулювання попиту; обмеження земельних площ; паритет цін шляхом державних закупівель; субсидії для покриття різниці між закупівельними і продажними цінами.

На нашу думку, доцільно розділити заходи державного регулювання сільського господарства на дві групи: спрямовані на збільшення прибутковості, рентабельності сільськогосподарського виробництва (пов'язані з підвищенням доходів сільських товаровиробників, в свою чергу, може розділятися на підгрупи залежно від того, як воно досягатиметься. З одного боку, для збільшення доходів сільських товаровиробників можна підвищити виручку від продаж за рахунок зростання цін. З іншою, можна понизити витрати виробництва); безвідплатні заходи, пов'язані з розвитком сільських територій (пряма безвідплатна допомога сільським товаровиробникам, розвиток несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості, заходи з розвитку сільських територій, що включають різні регіональні програми: по газифікації села, електро- і водопостачанню, розвитку соціально-культурної сфери села).

Перераховані інструменти державного регулювання сільського господарства в чистому вигляді зустрічаються рідко. Приведення інструментів державного регулювання в дію можливе шляхом створення держав-

них і комерційних структур загальнодержавного і регіонального рівнів, а також державних програм, що має назву механізм державного регулювання сільського господарства. До основних його напрямів можна віднести: формування і функціонування ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства; фінансування, кредитування, страхування, пільгове оподаткування; захист інтересів вітчизняних товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; розвиток науки і здійснення наукової діяльності у сфері агропромислового виробництва; розвиток соціальної сфери села.

ВИСНОВКИ

Отже, на сьогодні держава намагається створити всі необхідні умови для нормального функціонування агропромислової сфери. Наскільки виправними будуть усі ці кроки засвідчить час, але поки що залишається лише сподіватись на поступове розв'язання всіх накопичених проблем комплексу.

Література:

1. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія / Я. Жаліло. — К.: НІСД, 2003. — 368 с.
2. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках; наук. допов. / Авт. кол.: В. М. Трегобчук, Б. Й. Пасхавер, О. М. Бородіна [та ін.]; за ред. В. М. Трегобчука, Б. Й. Пасхавера. — К.: Інститут екон. та прогноз., 2007. — 260 с.
3. Копелець О.О. Застосування елементів механізму регулювання розвитку сільського господарства в рамках систем державного і господарського управління / О.О. Копелець; за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева // Збірник наукових праць НАДУ при Президенті України. — К.: Вид-во НАДУ, 2005. — Вип. 2. — С. 188—199.
4. Макаренко П.М. Причини аграрної кризи і недооцінка ролі держави в умовах ринкових перетворень / П.М. Макаренко // Економіка АПК. — 2002. — №4. — С. 22—29.
5. Малік М.Й. Інтеграція як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств / М.Й. Малік, П.М. Федієнко, М.К. Орлатий. — К.: ІАЕ УААН, 2000. — 39 с.
6. Малиновський В.Я. Державне управління: [навч. посіб.] / В.Я. Малиновський. — К.: Атіка, 2003. — 576 с.
7. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2004. — №11. — С. 18—24.
8. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери / О.М. Могильний. — Ужгород: ІВА, 2005. — 400 с.
9. Онищенко О. М. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О.М. Онищенко, В.В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С. 24—29.
10. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. — 750 с.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2009 р.